O‘TKIR HOSHIMOVNING “TUSHDA KECHGAN UMRLAR” ROMANINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK TAHLIL

Abdunazarova Dilyora

Oriental universiteti O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi

3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston xalq yozuvchisi O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romani ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Asarda sho‘ro davrining eng og‘riqli sahifalari – 1930-yillardagi qatag‘on siyosati, Afg‘on urushi fojeasi hamda 1980-yillardagi “O‘zbek ishi” (paxta ishi) voqealari badiiy to‘qimalardan xoli, hayotiy haqiqat asosida yoritilgan. Roman qahramonlari – Rustam, Shahnoza, Komil chol, Soat G‘aniyev (Komissar) obrazlari orqali inson ruhiyatidagi jarohatlar, vijdon, xiyonat, sadoqat va adolat izlash kabi universal muammolar ochib beriladi. Asarning psixologik chuqurligi, retrospektiv syujet tuzilishi va til soddaligi uni o‘zbek adabiyotidagi eng muhim ijtimoiy-psixologik romanlardan biri sifatida belgilaydi.

Kalit so‘zlar: O‘tkir Hoshimov, “Tushda kechgan umrlar”, Afg‘on urushi, qatag‘on, “O‘zbek ishi”, psixologik roman, xotira, vijdon, sadoqat, manqurt obraz.

Kirish

O‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri, O‘zbekiston xalq yozuvchisi O‘tkir Hoshimov (1941-2013) ijodida inson taqdiri, jamiyatdagi adolatsizliklar va milliy o‘zlik masalalari alohida o‘rin tutadi. Adibning “Ikki eshik orasi”, “Dunyoning ishlari”, “Nur borki, soya bor” kabi asarlari qatorida “Tushda kechgan umrlar” romani ham o‘zining g‘oyaviy-badiiy yetukligi bilan ajralib turadi[1]. Roman 1993-yilda yozib tugatilgan, ilk bor “Sharq yulduzi” jurnalida serialashtirilgan va 1994-yilda Toshkentdagi “Sharq” nashriyotida kitob holida chop etilgan[2]. Muallifning o‘zi asarga epigraf sifatida “Vatanim istiqlolga erishmasa, bu asar dunyo yuzini ko‘rmas edi” degan so‘zlarni yozgani uning g‘oyaviy salmog‘ini yana bir bor ta’kidlaydi [3].

Asar markazida sho‘ro tuzumining bir necha avlod taqdiriga ta’sir etgan qora sahifalari - 1937-yildagi qatag‘on, Afg‘on urushi va “O‘zbek ishi” voqealari yotadi. Yozuvchi bu voqealarni shunchaki tarixiy fakt sifatida emas, balki inson ruhiyatida qoldirgan chuqur izlari orqali yoritadi. Shuning uchun roman psixologik roman janriga yaqin turadi va o‘quvchini nafaqat voqealar, balki qahramonlarning ichki kechinmalari bilan ham o‘ylantiradi.

Tahlil va metodologiya

“Tushda kechgan umrlar” romani bir necha syujet chiziqlari asosida qurilgan. Asosiy chiziq – Afg‘on urushidan qaytgan Rustamning fojiaviy taqdiri atrofida aylanadi. Ikkinchi chiziq – 1937-yil qatag‘oni davrida nohaq ayblanib qamoqqa olingan ota – Komil cholning hayoti. Uchinchi chiziq esa butun umri davomida sovet mafkurasiga xizmat qilgan, xalq orasida “Komissar” deb tanilgan Soat G‘aniyev obraziga bog‘liq. Bu chiziqlar o‘zaro chambarchas bog‘langan holda, jamiyatdagi adolatsizlik, xiyonat va vijdon masalalarini ochib beradi[4].

Roman “Rustamning oxirgi kundaligidan” degan bo‘lim bilan boshlanadi. Bosh qahramonning o‘limi asarning tugun nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi. Keyin yozuvchi retrospeksiya (orqaga qaytish) usulidan foydalanib, voqealarni bosqichma-bosqich ochib boradi. Bu usul asarga maxsus dinamika bag‘ishlaydi va o‘quvchini voqealar sabablarini izlashga undaydi[5].

Asar jonsiz tabiat tasviri bilan boshlanadi: “Kuz o‘lim to‘shagida yotgan bemorga o‘xshaydi...” Bu badiiy vosita bejiz emas – u butun roman davomida inson taqdirining fojiaviyligini, umrning tushdek o‘tib ketishini ramziy ifodalaydi. Tabiat va inson ruhiyati o‘rtasidagi parallellik Hoshimov ijodiga xos xususiyatlardan biridir.

Asosiy obrazlar tahlili

Rustam – romanning markaziy qahramoni. U halol, vafodor, qizg‘in, mard va jasur inson sifatida tasvirlanadi. Ikkinchi kursda o‘qib yurganida Afg‘on urushiga yuboriladi. Urushda do‘stlarining ko‘z o‘ngida o‘ldirilishiga guvoh bo‘ladi, o‘zi ham bir necha marotaba yaralanadi. Ammo eng og‘ir jarohat – jismoniy emas, ruhiydir.

U urushdan qaytgach, otasining nohaq ayblanib qamoqqa tushganini, bor-budini amaldorlarga sotib yuborganini bilib qoladi. Bu ikki fojea – urush va otasining taqdiri – uni ruhiy ezilishga duchor etadi[6].

Rustam obrazi orqali yozuvchi Afg‘on urushining ma’nosizligini, yosh avlodning qurbon bo‘lishini va urushdan keyingi psixologik travmalarni teran ochib beradi. Qahramonning kundaligi – bu nafaqat xotira, balki vijdon ovozi, omon qolgan insonning dardli monologidir.

Shahnoza - Rustamning sevgan insoni, sadoqat va poklik ramzi. U qahramonning boshiga qancha qiyinchilik tushmasin, barini yengib o‘tishga harakat qiladi. Shahnoza obrazi orqali muallif o‘zbek ayolining matonati, vafodorligi va ichki kuchini yoritadi. U nafaqat sevgili, balki ruhiy tayanch, umid manbai sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Soat G‘aniyev - romandagi eng murakkab va fojiaviy obrazlardan biri. U butun umri davomida sovet mafkurasiga xizmat qilgan, xalq orasida “Komissar” deb tanilgan sotqin shaxs. Uning fojiasi shundaki, u o‘zi qilgan qora ishlarni “haq” deb biladi. Bolaligida otasi “xalq dushmani” deb e’lon qilingani sababli oilasi kamsitilgan, o‘zi esa jamiyatdan chetlatilgan. Bu alamni u keyinchalik xalqdan qasos olish yo‘li bilan “davolagan”[7].

Komissar obrazi - 70 yillik sovet zulmining timsoli, manqurtlikning yorqin namunasidir. U o‘z milliy ildizlaridan uzilgan, mafkuraviy qulga aylangan shaxs sifatida tasvirlanadi. Shu bois uning obrazi o‘quvchida nafrat uyg‘otsa-da, ayni paytda chuqur fojia hissini ham uyg‘otadi.

Komil chol – Rustamning otasi. 1937-yil qatag‘oni davrida nohaq ayblanib, qamoq jazosini o‘tagan inson. Uning taqdiri orqali yozuvchi Stalin davri qatag‘onlarining o‘zbek xalqi taqdiriga ta’sirini, nohaq tuxmatlar va oilalarning izdan chiqishini yoritadi. Ota obrazi – omon qolgan, ammo ruhiy jihatdan singan avlodning timsolidir.

Roman bir necha muhim mavzularni o‘zida jamlagan:

1. Urush va inson. Afg‘on urushi nafaqat jismoniy, balki ruhiy fojea sifatida yoritiladi. Urushdan qaytgan insonning jamiyatga moslasha olmasligi, xotiralar azobi – asarning eng kuchli qirralaridan biridir.

2. Qatag‘on va adolatsizlik. 1930-yillardagi qatag‘on va 1980-yillardagi “O‘zbek ishi” orqali tuzumning inson taqdiriga qanday shafqatsiz ta’sir etgani ochib beriladi.

3. Xiyonat va sadoqat. Soat G‘aniyev va Shahnoza obrazlari orqali bu ikki tushunchaning qarama-qarshiligi yoritiladi.

4. Xotira va vijdon. Asar qahramonlari o‘tmishdan qochib qutula olmaydi. Xotira - bu nafaqat dard, balki vijdon ovozi hamdir.

Romanning nomi - “Tushda kechgan umrlar” - o‘zi chuqur falsafiy ma’noga ega. Inson umri tushdek o‘tib ketadi, orzular sarobga aylanadi, adolat izlab topilmaydi. Bu nom asarning ekzistensial ohangini ham ifodalaydi[8].

O‘tkir Hoshimov uslubiga xos bo‘lgan soddalik, hayotiylik va psixologik chuqurlik ushbu romanda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Yozuvchi murakkab g‘oyalarni oddiy, tushunarli tilda ifodalay oladi. Qahramonlar nutqi ularning ijtimoiy kelib chiqishi, ruhiy holati va dunyoqarashiga mos keladi. Dialekt elementlari, ichki monologlar, tabiat tasvirlari orqali muallif o‘quvchini voqelikning ichiga tortadi[9].

Asarda retrospektiv usul, bir necha roviylar tilidan hikoya qilish, xat motivi kabi badiiy vositalar mahorat bilan qo‘llanilgan. Bu vositalar syujetni boyitibgina qolmay, qahramonlarning ichki dunyosini ochishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa

O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romani o‘zbek adabiyotidagi eng muhim ijtimoiy-psixologik asarlardan biri hisoblanadi. Unda inson umrining tushdek o‘tib ketishi, adolat izlab topilmasligi, urush va qatag‘onning ruhiy oqibatlari chuqur badiiy tahlil etilgan. Sotqinlik, xiyonat, nafrat, yolg‘onchilik bilan birga sevgi, mehr, sadoqat kabi insoniy qadriyatlar ham yoritilgan.

Asar hozirgi yosh avlod uchun ham dolzarbdir. U o‘tmish fojealarini unutmaslik, tinchlik va adolatni qadrlash, insoniy qadriyatlarni asrash kerakligini eslatadi. Muallif ijtimoiy adolatsizlikni, hukumat tomonidan qilingan tuxmatlarni ochiqchasiga yoritib, o‘zbek xalqining og‘ir taqdirini badiiy so‘z kuchi bilan abadiylashtirgan. Shu bois “Tushda kechgan umrlar” nafaqat o‘z davrining, balki barcha zamonlarning eng kuchli psixologik-romanlaridan biri sifatida o‘zbek adabiyoti xazinasida munosib o‘rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hoshimov O‘. Tushda kechgan umrlar: roman. – Toshkent: Sharq, 1994.
2. Hoshimov O‘. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, turli yillar.
3. Abdusalomova S., Usarova L. O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romani obrazlariga tavsif // Modern education and development. – 2024. – Vol. 14, No. 2. – B. 236–238.
4. Yusupova Sh.K. O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanida urush mavzusining badiiy talqini // Science Time Journal.
5. Mirzayeva R.V. “Tushda kechgan umrlar” romanida sujet va obrazlar tahlili // Ilmiy maqolalar to‘plami.
6. Sevandikova S. “Tushda kechgan umrlar” asarida inson ruhiyatining badiiy talqini // Nauchnyy impuls. – 2025.
7. Rizonova M.G‘. “Tushda kechgan umrlar” romanidagi obrazlar tahlili // Modern Science. – 2025.
8. To‘ylieva S.E. “Tushda kechgan umrlar”: xotira, dard va vijdonning adabiy ifodasi // Universal Publishing. – 2025.
9. Usmonxojayeva Z.A. Otkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” asari sotsiolingvistik tahlili // International journal of science and technology. – 2025. – Vol. 02, Issue 04. – B. 72–73.